

Niederhauser Emil

1923–2010*

Nagy tudóst temetünk, kiváló kollégánkat és barátunkat. Olyan történészt, akinek emberi sorsa és tudományos munkássága tökéletesen összefonódik, s akár példázhatná a Duna-táj régi és mai történelmét. Azét a világét, melyben a történettudós nemcsak a múlt ismerője, hanem egyben a jövő egyik alakítója, ha nem is olyan mértékben, mint volt az előző két–három században, amikor a nemzetek születtek. Niederhauser Emil egész életét ennek a sajátos funkciójú szakmának szentelte. A modern szerzetesek csendes, kiegyensúlyozott magánéletét élte – talán azért is, mert valamikor lelkésznek készült. Még inkább azért, mert mindenestől a tudománynak, a szakma műhelyeinek, közösségeinek, mindenekelőtt a *Történettudományi Intézet* műhelyének, ezen igazán tartós családjának áldozta magát.

Nem aszkétaként, hanem inkább szelíd humorral, indokolt szkepszissel a múlt, a jelen folyamatainak alakítóival, s persze az egész kelet-európai történetírással szemben is.

Pozsonyban született 1923. november 16-án, a többnyelvű, magyar arcú városban, a magyar politikai nemzet tagjaként, s a kisebbségi lét vállalása tartotta meg magyarnak, majd emiatt kényszerült a háború végén szüleivel együtt átjönni Magyarországra. Mégsem tekintette magát mártírnak, nem lett frázisos hazafi. Szívesen beszélt Pozsonyról – de csak ha kérdezték. Akik közelebbről ismertük, tudtuk: tudományos indulását, mentalitását alapvetően határozta meg a szülővárosában visszatükröződő sokfelvonásos kelet-európai történelmi dráma. Azt viszont minden munkája: a népszerűsítő cikktől, interjútól a monográfiáig mutatta, hogy nem engedett a csábításnak, a régiókban máig szinte a kötelező nemzeti siránkozásnak, az úgynevezett sorsóbégatásnak.

*

Legrégebbi kollégánkat búcsúztatjuk.

Egyetemi tanulmányai, Pozsony és Budapest után egy évvel, 1949-től a *Kelet-európai Tudományos Intézet*, illetve a *Történettudományi Intézet* munkatársa; igen hamar az egyik legmegbízhatóbb és legdolgosabb kutatója. Sokak fölé emelte az ókort és a középkort is egyformán átfogó imponálóan klasszikus műveltsége, széles körű, s tovább bővülő nyelvtudása, irigylésre méltó memóriája. Nem véletlen, hogy sokáig az akkoriban igencsak fontos dokumentációs osztályt vezette, elvégre maga is élő lexikon volt.

* Niederhauser Emil temetésén 2010. ápr. 19-én elmondott búcsúztató.

De kellő alázattal vállalt el minden szakmai és szakmaközeli feladatot. Igazi robotosa volt az intézetnek. Hajdan ő volt a főtolmács, egész szakmánkban a legbriliánsabb, még oroszról is, noha 1967-ig nem is látta a Szovjetuniót. Szerkesztett bibliográfiákat, szakkatalógust, konferenciaköteteket, egyetemi célú szöveggyűjteményeket, fordított, írt jegyzeteket, részanyagokat. Lektorálta, javítgatta ma már ki tudja hány kolléga kéziratát, témákat, koncepciót adott. Közösségi ember volt, azon belül a szolgáló típus. Azért is, mert tudta, hogy szeretik őt, azok is, akik nagyon más világnézetet képviseltek. Szerették már az Eötvös Kollégiumban, s Debrecenben is, ahol 1951-től mellékállásban évtizedekig tanított. Lehet, hogy ez a szeretet és a belső béke, ami oly kevés embernek adatott meg, lehet, hogy ez őrizte meg sokáig vonásaiban is hihetetlenül fiatalosnak. 1984-től már fáradtabban, de – ahogyan maga mondta – „németes kötelességtudattal” tartotta előadásait, szemináriumait az *Eötvös Loránd Tudományegyetemen* (ELTE). Tanítványainak se-rege emlékszik rá országszerte őszinte tisztelettel, mint iskolateremtőre is.

*

Tudományos működése értékelését az utókornak kell elvégeznie. Niederhauser Emil munkásságának azonban régóta tudjuk főbb szakmai jelentőségét.

Ő az összehasonlító Kelet-Európa-történetkutatás hazai megteremtője, nemzetközileg is elismert úttörője. Még 1949-ben megírta röviden a szláv államok kialakulásának históriáját, az 1960-as évektől jelentette meg nagyszabású komparatiztikai műveit a térség kulcsproblematikáiról: a jobbágyfelszabadításról és a nemzeti-nemzetiségi kérdésről, az értelmiség szerepéről. Teremtő munkája egyben a folyamatosságot is jelentette; a Teleki-intézeti korszak csak éppen formálódó komparatiztikai szándékait valósította meg a megváltozott történelmi körülmények között. Kis műhelytanulmányok után adta ki összefoglaló műveit, amelyeket a rá jellemző tudatosan egyszerű stílusban fogalmazott, csak az érthetőséget és az olvashatósságot tartva szem előtt. Ebben éppen nem volt németes. *A jobbágyfelszabadítás Kelet-Európában* című 1962-ben megjelent korszakalkotó agrár- és társadalomtörténeti könyvét *A nemzeti megújulási mozgalmak Kelet-Európában* című kötete követte (1977). Ezekkel párhuzamosan, programszerűen a nagyobb közönségnek is szóló írásai láttak napvilágot, mint a *Nemzetek születése Kelet-Európában* (1976, 1982), *Forrongó félsziget* (1972), *Nagy Frigyes* (1976), *Nagy Péter, Hriszto Botev*. És sok másik.

Ő tett legtöbbet Kelet-Európa hazai elfogadtatásáért. Szisztematikusan beépítette tudatunkba az Oroszországon kívüli Kelet-Európa addig általunk bizony elhárított valóságát.

Felfedezések hosszabb sora kötődne nevéhez, ha a teoretikai csillogás igé-nye erősebb lett volna benne. Pedig jól értett a módszertani és elméleti kérdésekhez. A fejlettség és fejletlenség egybeépülését már akkor használta műveiben, amikor Nyugaton ezt feltalálni készültek. A kis népek nemzeti fejlődésének szakaszairól kidolgozott elméletéért külföldi tudós szakította le az elismerést. Az európai történelem régióinak vitájában Oscar Haleckihez (1950) hasonló

alaposágú téziseket alakított ki, de nem tartotta fontosnak hozzá a hírverést. Nem akart sztártörténész lenni.

Mindazonáltal a nemzetközi tudományosság már korán számon tartotta. Tanulmányokat kértek tőle, konferenciákon volt kiemelt előadó – noha nagyon nem szeretett utazni. Később inkább itthon keresték őt a szakma nemzetközi nagyjai. Azért is, mert egymaga kitett egy komplex Kelet-Európa-intézetet.

Utalni kell még két érdeklődési körére. Mindig vonzódott a Habsburgok problematikájához. Egy időben az ő Habsburg-könyve volt a legkelendőbb magyar könyv Ausztriában. De írt Mária Teréziáról, Erzsébet királynéról, a birodalmi 1848-ról, sőt párhuzamos életrajzot Metternichről és Talleyrandról. Egyike volt azon keveseknek, akik azt hirdették, hogy a Birodalom másik felének ismerete nélkül nem lehet a magyar történelmet sem jól megérteni. Ezt is méltányolta Ausztria tudományos élete a rangos Gindely-díj odaítélésével.

A másik, kevésbé látványos, de annál fontosabb területe volt: a historiográfia. Megalapozója a Kelet-Európa múltjára vonatkozó történeti historiográfiának. Évtizedeken át foglalkozott kisebb és nagyobb tanulmányaiban az ősi és a modern történetírással, úgy is, mint a nemzeti megújulási mozgalmak és nacionalizmusok egyik hajtóerejével. Közel 700 oldalas műve: *A történetírás története Kelet-Európában* (1995) a nyelvi korlát dacára komoly érdeklődést váltott ki a világban. Jelképes értékű, hogy halálos ágyához elhozta egyik japán tisztelője e mű éppen elkészült japán nyelvű kiadásának első példányát. Köszönet volt egyúttal annak a japán szakmai klubnak a részéről, mely az idők során körülötte kialakult.

Vonzó egyéniség volt – itthon és külföldön egyaránt. A két meleg hangú emlékkötet (1993, 2003) is ezt mutatja. Tisztségeinek, megbecsüléseinek száma jóval több, mint ami ráfér egy gyászjelentésre. Tagja volt szakmai folyóiratok szerkesztőbizottságának, nemzetközi vegyesbizottságoknak, a Magyar Akkreditációs Bizottságnak, professor emeritus az ELTE-n, elnöke a *História Alapítványnak*. Kintüntetette az *Akadémiai Díj*nak, külföldi díjaknak, a *Pázmány Péter-díj*nak, végül a *Széchenyi-díj*nek, melynek összegét fiatal kutatók díjazására fordította. Évtizedekig tagja volt a hazai szlavisták *Kruzsok* nevű baráti körének.

Szerénysége mellett is büszke volt arra, hogy a Tudományos Akadémia tagja lett 1987-ben, mint ahogyan a történettudományi intézeti tisztségeire, osztályvezetőségére, igazgatóhelyetteségére, kutatóprofesszorságára, tudományos tanácsosi tagságára, az őt körülvevő tudományos és emberi megbecsülésre. Kizárólag itt alkotott, az intézeti szobájában. Igazán itt érezte magát otthon. Innen nem lehetett elcsábítani.

Betegen is itt volt köztünk. Kórházi szobatársai elcsodálkoztak azon, hogy mennyien látogatták körünkben. Utolsó napjaiban villanásnyit még el-el mosolyodott – inkább csak leghűségesebb barátjára, Soós Istvánra – mígnem március 25-én elhagyott bennünket.

Nagyon fog hiányozni. Tudjuk, mit veszítettünk.

Mindenkinek hiányozni fog.

Nyugodjék békében!

Szász Zoltán